

Тема 5. МВ і зовнішня політика держави

Здійснюючи свої зовнішньополітичні функції, кожна держава проводить певну політику за межами своєї країни, на міжнародній арені. **Зовнішня політика** — це діяльність держави та інших політичних інститутів, що здійснюється на міжнародній арені; комплекс дій, спрямованих на встановлення і підтримку відносин із міжнародним співтовариством, захист власного національного інтересу та поширення свого впливу на інші суб'єкти міжнародних відносин.

Звичайно, зовнішня політика держави визначається її внутрішнім життям і внутрішньою політикою. Саме остання зумовлює напрями і засоби зовнішньої політики держави. З іншого боку, зовнішня політика не лише задовольняє інтереси внутрішнього життя, а й вносить певні корективи до внутрішньополітичних курсів, впливає на зміну загальнополітичної ситуації в країні. Взаємодіючи з іншими державами та їх об'єднаннями, кожна з держав впливає також на міжнародний клімат, визначає характер міжнародних (міждержавних) стосунків.

Найбільше значення в міжнародних відносинах мають міждержавні політичні відносини. Тому головним суб'єктом міжнародних відносин є національна держава — географічно обмежена, законно визнана (легальна) цілісність, яка керується єдиним урядом, і населення якої вважає себе єдиною нацією. З цієї позиції, ієрархія держав на міжнародній арені матиме такий вигляд:

- наддержави (здатні впливати на існування всього людства);
- великі держави (їх вплив обмежується одним регіоном або сферою відносин на рівні регіону);
- середні держави (мають вплив у найближчому оточенні);
- малі держави (мають незначний вплив у найближчому оточенні, при цьому володіють засобами для захисту незалежності);
- мікродержави (нездатні захистити свій суверенітет національними засобами).

Для зовнішньої політики держави властиві три основних функції:

- 1) захисна, пов'язана зі захистом прав і інтересів держави та її громадян за кордоном;
- 2) інформаційно-представницька функція, яка реалізується через відповідні органи, що представляють погляди уряду, позицію держави, і покликана інформувати керівні органи держави про справи й наміри урядів інших держав;
- 3) організаційно-посередницька, базується на втіленні в життя зовнішньо- та внутрішньополітичних концепцій, доктрин і програм держави.

Кожна національна держава у своїй зовнішній політиці намагається найбільш оптимально реалізувати свої національні інтереси. Протягом усієї історії людства політичні лідери і політична еліта апелювали до національного інтересу, щоб виправдати обрану ними політику. Але результати їх політичної діяльності бувають різними, іноді навіть катастрофічними для держави. Наявні кілька підходів до визначення змісту національного інтересу. Поняття "національний інтерес" можна трактувати у трьох аспектах: геополітичному, внутрішньополітичному та ідеологічному. Сутність національного інтересу полягає у двох важливих моментах: забезпечення високого міжнародного іміджу держави і використання переваг у геополітичному просторі для національного процвітання і підвищення добробуту

громадян. Отже, під національним інтересом ми розуміємо відносини щодо захисту, збереження і примноження тих цінностей, які є суттєвими для існування цієї держави.

У міжнародній політиці більшість держав заявляє про своє прагнення до:

- 1) забезпечення миру і національної безпеки;
- 2) співпраці з іншими державами і створення сприятливих умов для розв'язання внутрішніх завдань;
- 3) зростання загального потенціалу держави;
- 4) поліпшення її міжнародних позицій і зростання престижу.

Намагаючись реалізувати свої національні інтереси, держави діють на міжнародній арені по-різному. На цій основі виділяють чотири види зовнішньої політики держав:

1. Агресивна політика, яка характеризується прагненням держав досягти експансіоністських цілей способом розв'язання внутрішніх проблем засобами зовнішньої політики;
2. Активна політика будується на пошуку балансу сил між внутрішньою та зовнішньою діяльністю держави, успішному виконанню нею ролі суб'єкта міжнародної політики;
3. Пасивна політика, яка є властивою для слабких в економічному, політичному і військовому відношеннях держав, які намагаються пристосуватися до міжнародного середовища, перевівши свою зовнішню політику на позиції інших держав. Фактично така політика є відмовою від власного суверенітету або його частини;
4. Консервативна політика, пов'язана з прагненням колишніх "великих" держав зберегти свої впливи на міжнародній арені та досягти раніше наявного балансу між внутрішньою та зовнішньою політикою.

Міжнародні відносини ґрунтуються на двох основних принципах: сили і права. Принцип сили залишається найважливішим чинником геополітики. У геополітичному розумінні він означає, що держава або група держав здатні нав'язувати іншим державам свої інтереси, поширювати свої впливи, використовуючи при цьому власну перевагу у військовій силі, дипломатії, економічній могутності, технологічному та інтелектуальному розвитку. На нинішньому етапі світового розвитку провідною є та держава, сила якої вимірюється здебільшого економічним, технологічним, інформаційним та інтелектуальним потенціалом.

Суттєву роль у розвитку системи міжнародних відносин відіграє баланс сил, котрі діють на міжнародній арені. Силу держави можна уявити як її здатність, захищаючи національні інтереси, впливати на інші держави, на хід подій у світі. Зазвичай це виявляється в боротьбі за ринки збуту і сфери вкладення національного капіталу, за контроль над сировинними ресурсами тощо.

Силу держави, її становище у системі міжнародних відносин зумовлює низка чинників. Серед них найвагомішими є: геополітичне становище; населення; природні ресурси; індустріальний розвиток держави; військова могутність; воля; політичне керівництво і внутрішня організація влади; дипломатія; міжнародний імідж.

Військова могутність. Донедавна вважали, що основним у визначенні формули сили є військова могутність держави. Водночас, завдання, задля яких держави завжди нарощували військову могутність, вимагають на початку XXI ст. принципово нових рішень. Тепер неможливо забезпечити своїй країні економічні переваги, зростання її багатства шляхом насильницького захоплення ресурсів інших держав. До прикладу, провал політики Іраку вирішити проблеми внутрішнього розвитку

нападом на Кувейт, розв'язання війни в Перській затоці 1991 р. За певних обставин і ядерна держава може виявитися безпорадною перед країною, значно слабшою щодо військових ресурсів. Як підтвердження — сумний досвід США у війні з В'єтнамом та Іраком, СРСР в Афганістані. Якими б масштабними не були прямі витрати держави на ведення військових операцій, їх побічні витрати переважають у стократ. Військові конфлікти, які давно вже завершилися, понині впливають на державні бюджети. Уряд має віддавати свої борги і відсотки за них, виплачувати пенсії ветеранам, удовам і дітям загиблих. За підрахунками американських фахівців, війна у В'єтнамі буде відчутною на фінансових витратах США щонайменше 50 років, тобто до 2020 р.

Окрім цього, нарощування військового потенціалу держави може призвести до "ефекту бумерангу": виділяючи надмірну кількість матеріальних та інших ресурсів на озброєння, в збиток розвитку невійськових галузей господарства, науки і культури, держава втрачає внутрішньополітичну стабільність і тим самим підриває основи своєї могутності. Нині у світі на кожного солдата витрачають у 60 разів більше коштів, ніж на освіту однієї дитини. "Чисті" військові витрати індустриальних держав становлять від 20 до 25 % національного бюджету. Частка країн, що розвивається, у світових витратах на військові потреби сягає 14 %. Військові витрати зростають удвічі швидше, ніж економічна база тих країн, що стає непоборною перешкодою на шляху розвитку їх національної економіки, соціальної сфери і культури.

Тягар наростання витрат на озброєння, утримання багаточисельних армій змусив замислитися про розумну достатність у визначенні військового потенціалу держави. Так, згідно з прийнятими в Європі стандартами, кількість збройних сил у країні не має бути більшою, ніж 1 % чисельності населення. За такими стандартами, Україні з населенням 46 млн осіб необхідно мати армію меншу, ніж 0,5 млн. Побутує й інша думка, згідно з якою кількість армії має визначатися кількістю військовослужбовців на 1 км² території країни. Отже, в Китаї на 1 км² припадає 86 військовослужбовців, у Франції — 79, у Німеччині — 77, у США — 62.

Отож, справедливим буде твердження, що військова могутність держави є вагомим показником її сили, особливо у військові періоди життя держави, але, щодо мирних часів, це твердження є сумнівним. Крім того, військова могутність — це не лише кількість танків, літаків чи іншої військової техніки, а й уміння їх використати як для захисту своєї вітчизни, так і у разі можливих дій на чужій території.

Геополітичне становище охоплює рельєф і клімат, сконсолідованість територіального простору. Свого часу Чемберлен писав, що географічні чинники були вирішальними для британської політичної історії, і що саме вони диктують основні принципи британської зовнішньої політики. Так, відмежування Великобританії від континенту Ла-Маншем не лише зумовило британську політику "блискучої ізоляції" і "балансу сил", а й стало перешкодою на шляху експансіоністських намірів Юлія Цезаря, Вільяма Завойовника, Наполеона та Гітлера. Становище США як країни, "ізольованої" двома океанами, сприяло постійній і дуже інтенсивній акумуляції сили на північноамериканському континенті. З метою забезпечення безпеки власних кордонів держави часто використовують не лише природні бар'єри (гори, моря, ріки), а й штучні. Наприклад, через "нейтралізацію" окремих держав і утворення "буферних" держав. Зокрема, для того, щоб не допустити будь-яку європейську державу до опанування контролю над альпійськими гірськими переходами, що пов'язували між собою Австрію та Італію, Німеччину й Італію, Австрію і Францію, самі європейці наділили Швейцарію статусом "нейтральної", уклавши між собою відповідні угоди. Прикладом буферних зон можуть бути такі держави як Корея між Росією і Китаєм, Афганістан між Індією і Росією.

Населення. Якщо говорити про населення як один із чинників сили впливу держави, то варто характеризувати не лише його кількісний склад, а й стан його здоров'я, вікову структуру, природний приріст, соціальні характеристики. Ще Арістотель писав, що Спарта впала тому, що їй забракло людей. Згідно з положенням класичної військової науки, суттєва перевага над противником — вирішальна умова перемоги, і прикладів тому чимало. У сучасних умовах помітний вплив на міжнародні справи може мати країна з населенням не менше 50 млн осіб. Окрім кількісного виміру населення, дослідники звертають увагу на його національний характер, ментальні риси. Ще Тацит писав про деструктивні політичні та військові нахили германських племен, які пізніше можна було простежити і в діях армій Фрідріха Барбаросси, Гітлера. Формуванню саме такої спрямованості німецької зовнішньої політики сприяли авторитарність, колективізм, обожнювання держави як риси національного менталітету.

Національний характер народу є одним із кваліфікаційних вимірів населення. Він впливає з його корінного традиційного буття, історичного досвіду та народної філософії. Кожний народ наділений певними психологічними особливостями. Наприклад: французи схильні до академічного формалізму; для англійців характерний індивідуалізм; німцям притаманні деструктивні політичні та військові нахили, традиційна брутальність; для американців — прагматизм, ідеалізм, ставка на успіх, як мірило правди; для росіян властива "широка душа", крайня самопожертва, містична месійність, невгамовність, агресивність, брутальна єхидність; українці — "романтичні душею", політично наївні, індивідуальні, неорганізовані, схильні до поширення пліток.

Природні ресурси — один із елементів сили національної держави. Країна з великими ресурсами потенційно перебуває у вигідному становищі (наприклад, газова криза у стосунках Україна — Росія), але за умови, що вона має змогу їх експлуатувати. Росія, наприклад, не завжди може освоювати природні ресурси Сибіру. Заір і Замбія, багаті на природні ресурси, не мають індустріальної та економічної баз для їх розроблення. Арабські країни, навпаки, завдяки покладам нафти, зміцнили свій економічний потенціал і стали важливим чинником міжнародної політики.

Індустріальний розвиток держави. Усі військові конфлікти XIX—XX ст. підтверджували висновок: перемогу здобували країни з вищою індустріальною базою. Наслідком індустріальної могутності країни є досягнення вищого рівня життя, що створює ситуацію політичної стабільності в країні. Так, німецький народ підтримав Гітлера тому, що він, націоналізувавши індустрію, вивів Німеччину з глибокої депресії. Водночас зміцнення індустріальної могутності держави збільшує її потребу в нових ресурсах, а це призводить до потенційної залежності від інших країн, особливо у сфері енергоносіїв, якими країни забезпечені украй нерівномірно.

Воля. Цей показник не підлягає кількісному виміру. Але без волі, без бажання використати все, про що йшлося, в інтересах своєї держави, не може бути й мови про міжнародну силу. Наприклад, 1982 р., коли Аргентина захопила Фолклендські острови, Великобританія здивувала світ стійкою волею правлячих кіл і населення повернути острови під свою владу.

Політичне керівництво і внутрішня організація влади є також важливим чинником міжнародної сили держави. У період миру і процвітання переважають колективні форми керівництва. У кризові або військові часи країни потребують централізованого управління. І це однаково важливо як для демократичних, так і для авторитарних режимів. Політична фракційність зменшує політичну стабільність і відповідно підриває силу держави. Політичне керівництво відіграє неабияку роль у зміцненні національної волі та в досягненні національної злагоди, особливо в

екстремальних умовах (наприклад, Рузвельт, Кеннеді).

Дипломатію теж можна розглядати як чинник міжнародної сили держави. Досвідчені дипломати вміють захистити інтереси своєї країни, створити сприятливий для неї міжнародний клімат, який дозволяє державі реалізовувати свої міжнародні цілі. І, навпаки, через невдалу дипломатію Наполеон, наприклад, втратив усе, що здобув його військовий геній.

Міжнародний імідж держави — це її образ, її сприйняття іншими державами. Тут має значення не лише те, наскільки ця держава існує об'єктивно, а й те, що її керівництво і населення думають про свої можливості, а також, як ці можливості оцінюють інші держави. "Слабкий" суб'єкт міжнародної політики, який сприймається іншими як сильний, має більший запас часу для дій, ніж той, котрий і сприймається як слабкий. На думку західних політологів, СРСР у кінці 50-х — на початку 60-х років був саме слабкою державою, яку, однак, визнавали сильною, незважаючи на відставання від США.

Сила держави визначається не лише різноманітністю ресурсів, а й здатністю їх застосувати. Коли чимало країн, що розвиваються, переживали глибокий спад, чотирьом азійським країнам (Південна Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур) вдалося стати на шлях динамічного розвитку, досягти сучасного рівня організації виробництва саме завдяки організаційним ресурсам, умілому використанню людського потенціалу і географічному положенню країни тощо. І навпаки, держави, що мають величезні території, багаті на сировину, перебувають на стадії "наздоганяючого" розвитку (Росія, Україна, Індія). Сила держави у міжнародних відносинах не є постійною величиною. Вона змінюється у часі, відповідно змінюються й пріоритети щодо трактування реального значення названих елементів сили.

Отже, національний інтерес держави на міжнародній арені має силове наповнення: він визріває паралельно зі зростанням потенціальної сили держави, і сам її стимулює, визначаючи конкретні напрям і зміст цього процесу. Можна вважати закономірністю, що зовнішньополітичні інтереси виникають там і тоді, де й коли це зумовлено можливостями конкретної держави в певний історичний період. Тобто, за своєю генезою, інтерес держави є похідним від сили, а за функцією він призначений забезпечувати нарощування тієї самої сили.

Принцип права передбачає, що національна держава у міжнародних відносинах не лише повинна розраховувати на свою силу, а й дотримуватися норм міжнародного порядку. Так, сильна держава США, без згоди Ради Безпеки не могла розпочати військових дій проти агресії Іраку в Кувейті, або, наприклад, відносно слабкі держави, такі як Люксембург, Ісландія, цивілізовано розвиваються завдяки наявному міжнародному порядку. Україна також не стала жертвою агресії не так завдяки силі, як завдяки існуючому міжнародному порядку.

Нинішній міжнародний порядок ґрунтується на принципах і нормах міжнародного права, зафіксованих у статуті ООН, документах Гельсінського заключного акту, Паризької хартії для нової Європи, а також документів засідань Наради з безпеки та співпраці в Європі (ОБСЄ). Сутність міжнародного порядку виражено у таких принципах: повага до державного суверенітету і державної рівності; незастосування сили чи погрози силою; непорушність кордонів і територіальна цілісність держави; мирне врегулювання спорів; повага прав і свобод людини; право націй на самовизначення; сумлінне виконання міжнародних зобов'язань; невтручання у внутрішні справи.

Основними формами міжнародної взаємодії є співпраця, суперництво і конфлікт. Співпраця здійснюється через участь у різноманітних міжнародних організаційних

структурах через двосторонні й широкомасштабні договори про дружбу і співпрацю. Найперспективнішою є співпраця, що адекватно відповідає геостратегічним партнерством. Стратегічне партнерство — це найбільш масштабний і взаємовигідний спосіб взаємодії у різноманітних сферах суспільного життя. Суперництво передбачає мирний характер боротьби між державами за вигідну реалізацію свого національного інтересу, починаючи від поширення своїх капіталів і технологій до розміщення військових баз. Суперництво має місце серед країн, які перебувають як у відносинах стратегічного партнерства, так і у відносинах конфронтації. Конфлікти на міжнародному рівні виникають, коли не вдається врегулювати несумісні інтереси двох держав або групи держав. Вони можуть виражатися через денонсацію договорів, розрив дипломатичних стосунків, економічну блокаду, провокування внутрішньої дестабілізації шляхом інформаційних диверсій, терористичних актів, військових переворотів, громадянської та світової воєн.

Вищим, глобальним рівнем структурної організації міжнародних відносин є світова система таких відносин, або "**світовий порядок**" — устрій, який має забезпечити основні потреби держав-націй, регіональних асоціацій, а також усіх інших легітимних міжнародних асоціацій та інститутів, які здатні створювати й підтримувати умови їх існування та розвитку.

Відмінність між поняттями "міжнародний порядок" і "світовий порядок" полягає в тому, що перше відображає потребу держав у забезпеченні їх суверенітету, а змістом другого є базові потреби людства.

У світовій науці про міжнародні відносини відсутня єдність відносно сучасної системи міжнародних відносин. Одна група дослідників вважає, що США залишаються єдиною наддержавою, і таким чином відбувається формування монополярного світового порядку на чолі зі Сполученими Штатами (З. Бжезінський). Прибічник школи балансу сил Г. Кіссінджер стверджує, що новий світовий порядок усе більше нагадуватиме європейську політику XIX ст. Але система рівноваги сил працюватиме вже не в європейському, а у глобальному масштабі.

На думку іншого американського дослідника С. Хантінгтона, впродовж останнього десятиліття світова політика зазнала фундаментальних змін:

- зосередилася вздовж кордонів культур та цивілізацій;
- міжнародні відносини традиційно вимірюються силою сторін, які виборюють сфери впливу;
- у період "холодної війни" глобальна структура сили була переважно біполярною, тепер вона геть інша: існує єдина наддержава, однак світ не став однополюсним; сучасна міжнародна система не відповідає жодній із відомих моделей; це дивний гібрид однополюсної системи з однією наддержавою та кількома великими державами.

Наприкінці 80-х — на початку 90-х років у міжнародних відносинах відбулися суттєві зміни, які дають змогу твердити про формування нових системоутворювальних закономірностей, викладених у формі таких принципів:

- повага до державного суверенітету і суверенної рівності;
- незастосування сили чи погрози силою;
- непорушність кордонів і територіальної цілісності;
- мирне врегулювання спорів;
- невтручання у внутрішні справи;

- повага прав людини й основних свобод;
- рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею;
- співпраця між державами;
- сумлінне виконання міжнародних зобов'язань.

Отже, нова система міжнародних відносин перебуває на етапі формування. У ній переплітаються та взаємодіють як традиційні сили, так і нові чинники й тенденції. Розширюється коло суб'єктів міжнародних відносин, змінюється мотивація їхньої поведінки. Якщо в період існування Вестфальської системи держави були домінуючими учасниками міжнародних відносин, а світова політика переважно — політикою міждержавною, то останніми роками виникають нові, багато в чому космополітичні суб'єкти міжнародних відносин. Новий зміст світової політики вимагає нових організаційних форм.

Доктринальні основи зовнішньої політики. Звернемо увагу на те, що метою зовнішньополітичної доктрини є надання загальних правил для проведення зовнішньої політики, шляхом вирішення ситуацій що виникають у міжнародних відносинах. Ці правила дозволяють політичним керівникам нації діяти у полі міжнародних подій і пояснювати дії нації щодо інших народів. Доктрини, як правило, не призначені для уособлення в собі негативних напрямів політики. Історичними прикладами таких доктрин можуть слугувати доктрини Дж. Монро, Пальмерстона, Т. Блера, Г.С. Трумена та інші. Наприклад, визначною рисою доктрини п'ятого американського президента Дж. Монро було проголошення того, що спроби подальшої колонізації або втручання у внутрішні справи держав, розташованих на обох Американських континентах, розглядатимуться США як акт агресії безпосередньо проти Америки та призведуть до військового втручання з їхнього боку. В той самий час доктрина містила положення про те, що Сполучені Штати Америки не втручатимуться у внутрішні справи існуючих колоній або європейських країн. Доктрина була проголошена в той час, коли багато з-поміж латиноамериканських держав знаходилися на межі проголошення незалежності від Іспанської імперії. Сполучені Штати Америки, приєднуючись до побоювань Великої Британії, намагалися унеможливити отримання влади над колишніми іспанськими колоніями будь-якою європейською державою.

Дилема безпеки. Питання забезпечення безпеки завжди знаходилися в центрі уваги теорії та практики міжнародних відносин. Одним із впливових і розроблених теоретичних напрямків, який зробив істотний внесок у дослідження проблем міжнародної безпеки, є напрямок політичного реалізму, заснований на поглядах Фукідіда, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, геополітичних теоріях Ф. Ратцель, Х. Маккіндер, Н. Спайкмена, і остаточно оформився в роботах Г. Морґентау та його послідовників. У рамках політичного реалізму підкреслювалася егоїстична природа держави, передбачалася висока ймовірність насильства, військово-політичної конфронтації та конфліктів між державами, вирішальна роль сили в їхньому вирішенні. Реалістична парадигма як школа політико-силового мислення довгий час була пануючою в теорії та практиці міжнародних відносин. Реалізм обґрунтував феномени війни, імперіалізму, конфронтації, альянсів, державного суверенітету як права на здійснення власної лінії у внутрішніх і зовнішніх справах, національного інтересу, балансу сил та загроз. Найважливішими діючими акторами міжнародної арени на основі реалізму вважалися суверенні держави, які в умовах анархії і панування сили змушені вживати заходів для забезпечення власної безпеки, захищати свої національні інтереси, посилювати свій вплив у світі. Вирішальним фактором у цій боротьбі є військово-політична сила. Теорія реалізму розглядає силу як фундаментальну перевагу в міжнародних відносинах, національні інтереси — як провідні принципи політиків, баланс сил — як засіб реалізації даних інтересів без

ведення війни, а держави — як єдино значущі актори в міжнародних відносинах. У рамках реалістичної парадигми були сформульовані різні концепції. Серед них дослідники виділяють неореалістичні концепції та неокласичні реалістичні концепції. Неореалістичні концепції аналізують варіанти розвитку міжнародної ситуації у світі, а саме характер і перспективи міжнародного співробітництва, можливість альянсів різних держав, ймовірність конфронтації і війни. Неокласичний реалізм вивчає зовнішньополітичні стратегії держав.

Дослідники виділяють також так званий „наступальний” реалізм і „оборонний” реалізм, які по-різному бачать логіку дилеми безпеки у міжнародних відносинах. Представниками **„оборонного” реалізму** є К. Уолтц (концепція балансу сил), Д. Копеленд (теорія динамічних змін), Р. Джервіс, Б. Міллер (теорія співробітництва великих держав), С. Уолт (теорія балансу загроз), а також автори інших теорій — Крістенсен, Дж. Шнайдер та ін. Дилема безпеки виникає, коли „держави, що прагне до підвищення своєї безпеки за допомогою нарощування озброєнь, ненавмисно приводить в дію ланцюг подій, які у підсумку знижують його безпеку”. Розглядаючи дилему безпеки, прихильники „оборонного” реалізму вважають доцільним прагнути до відносної, а не до абсолютної силової зверхності. Наявність дилеми безпеки, на їхню думку, не обов’язково призводить до підвищення конфронтації в міжнародних відносинах. У теорії балансу загроз відзначається, що держави частіше утворюють коаліції не проти сильної держави, що загрожує їх інтересам у довгостроковій перспективі, а проти тієї держави, яка загрожує їм сьогодні або в найближчому майбутньому. Сприйняття лідерами держав розстановки сил у світі і конкретної ситуації також впливає на рівень міжнародної конфліктності.

Прихильники „оборонного” реалізму не вважають анархію в міжнародних відносинах непереборною, і сам феномен безпеки розглядають як поняття відносне, а не абсолютне, обумовлене силовою перевагою.

Представниками **„наступального” реалізму** є Р. Гілпін (теорія гегемонії), Дж. Кулгар (теорія переходу сили), Р. Швелер (теорія балансу інтересів), Ф. Закарія (державно-центристський реалізм), У. Уолфорт (теорія гегемоністської зовнішньої політики), а також автори інших теорій — Дж. Міершаймер, Е. Лебс та інші. У рамках „наступального” реалізму стверджується, що анархія є постійним стимулом для експансії, тому держави прагнуть нарощувати свої сили в порівнянні з силами інших держав і вдаються до експансії в тих випадках, коли вигоди від подібної політики перевершують витрати. Тому „в умовах анархії і невизначеності держави повинні вдаватися до військового будівництва, односторонньої дипломатії, ізоляціоністської економічної політики та експансії”. „Наступальний” реалізм заснований на інших положеннях і принципах, ніж „оборонний”. Прихильники „наступального” реалізму виходять з того, що інтереси одних держав не можуть збігатися з інтересами інших держав, між ними завжди існує конфлікт, а головною метою будь-якої держави є отримання доступу до різних ресурсів. Заради отримання такого доступу та захисту своїх інтересів держава використовує силу, поки це вигідно. Саме наявність сильної держави і прагнення до гегемонії забезпечує стабільність у міжнародних відносинах, оскільки ніхто не буде відкрито протистояти свідомо більш сильному і могутньому противнику. Прихильники „наступального” реалізму також виходять з того, що між державами ведеться постійне змагання за досягнення безпеки, заперечують перспективи успішного міжнародного співробітництва, стан стабільного світу вважають практично недосяжним. Тобто безпека розглядається в абсолютних значеннях, як феномен, який досягається в ході суперництва між державами.

Можна виділити також геополітичний підхід до поняття міжнародної безпеки та її аспектів. Представники американської геополітики вважають основою стабільності і миру гегемонію Сполучених Штатів Америки. Відомий теоретичний напрям досліджень проблем міжнародної безпеки сформувався на базі ліберального

підходу і пов'язаний з іменами Г. Гроція, І. Канта та інших мислителів, які бачили перспективу розвитку міжнародних відносин у встановленні певних правил, загальновизнаного порядку, заснованого на універсальних цінностях і загальнолюдських інтересах. Саме представникам ліберального напрямку належать ідея світового уряду і концепція колективної безпеки, які пізніше отримали свою реалізацію в установі Ліги Націй і створенні багатьох міжнародних інститутів у сфері безпеки.

Сучасна світова практика знає три основні способи забезпечення міжнародної безпеки: 1. Стимування можливої агресії за допомогою різних форм тиску (економічних, політичних, психологічних та ін.). 2. Покарання агресора шляхом застосування проти нього конкретних практичних дій. 3. Політичний процес як спосіб досягнення мирних цілей без силового втручання (переговори, наради, зустрічі на вищому рівні тощо).

Стратегії зовнішньополітичної діяльності. Міжнародна політика впливає із сукупності взаємодій між суверенними державами, кожна з яких здійснює власну зовнішню політику. Тоді, як світова політика є наслідком інтеракцій держав на глобальному рівні, міжнародна відбувається на локальному, субрегіональному, регіональному та міжрегіональному рівнях. Зовнішньополітичні відносини впливають із ситуацій, що складаються у міжнародній політиці, але мають ознаки, що є наслідком сукупності дій зовнішньої політики держав.

Засоби здійснення політики в міжнародному середовищі. Отже, у світовій політиці можна виокремити такі моделі зовнішньої політики:

1. Модель мирного співіснування — ситуація глобального партнерства між провідними державами, коли кожна з них бере участь у взаємовигідному співробітництві або не протиставляється іншій (чи іншим).
2. Модель конфронтації — глобальна політична ситуація, в якій провідні держави світу протистоять одна одній. Їхня політика, до якої змушені пристосовуватись інші держави світу, побудована на взаємному залякуванні та виражається низкою локальних конфліктів, що відбуваються на периферії міжнародної системи.
3. Модель конфлікту — ситуація, в якій провідні світові держави переходять від протистояння до відкритої (також і збройної) боротьби.

Математична інтерпретація П. Мак-Гоуена. Зазначимо, що зовнішня політика є взаємозв'язком між зовнішнім і внутрішнім середовищами держави, який реалізується через владні інституції суверенної національної держави. Власне таке розуміння зовнішньої політики заклад у її математичну формалізацію П. Мак-Гоуен. У його інтерпретації зовнішня політика (P) у певний час (t) залежить від трьох змінних:

- 1) L_t — характеристики особи, яка приймає рішення;
- 2) E_t — характеристики зовнішніх змін у міжнародному середовищі;
- 3) S_t — характеристики внутрішніх змін у державі.

Тоді, на певний момент часу зовнішню політику держави можна визначити як: $P_t = L_t + E_t + S_t$. У концепції П. Мак-Гоуена внутрішнє та міжнародне середовище держави взаємопов'язані та визначають один одного. Внутрішнє середовище можна зобразити як: $S_t = \beta E_{t-1}$ (де β — стресор, тобто чинник тиску з боку міжнародного середовища).

Міжнародне середовище, навпаки, визначається як: $E_t = \alpha P_{t-1}$ (де α — адаптер, тобто чинник тиску зовнішньої політики держави на міжнародне середовище). У будь-яких політичних рішеннях існує певна взаємозалежність між раціонально

визначеними цілями діяльності, комплексом цінностей, що є визначальним і обмежувальним чинником, холоднокровною калькуляцією та емоційним станом осіб, що їх приймають.

Зовнішня політика держави є процесом вибору цілей та засобів діяльності у міжнародному середовищі й впливає зі співвідношення параметрів її внутрішнього та зовнішнього середовищ.

Фактори зовнішньої політики. Виділяють внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на зовнішню політику:

До внутрішніх факторів належать:

- розстановка внутрішніх сил, внутрішня політика, духовно-моральні цінності;
- економічний, науково-технічний, військовий та інші потенціали даної країни;
- природно-географічні, демографічні та інші матеріальні ресурси.

2. До зовнішніх факторів належать:

- розстановка сил на міжнародній арені, міжнародна політика, юридично-правові норми;
- економічний, науково-технічний, військовий та інші потенціали даної країни;
- природно-географічні, демографічні та інші матеріальні ресурси.

Поряд із зовнішніми факторами значний, а часом визначальний вплив на формування зовнішньої політики держав роблять внутрішні фактори розвитку. Зовнішні та внутрішні фактори знаходяться в постійному діалектичному взаємозв'язку. Внутрішні фактори стають визначальними при формуванні зовнішньополітичного курсу в тих випадках, коли потреби розвитку держави зумовлені необхідністю зміни існуючого міжнародного порядку. Названі фактори відіграють усе більшу роль у зовнішній політиці різних держав, об'єднаних у світове співтовариство і зацікавлених у розвитку міжнародних відносин на засадах співпраці, взаємності, рівності і довіри, що може гарантувати безпеку кожному члену цієї спільноти.

Поняття дипломатичних відносин. Головним засобом зовнішньої політики є дипломатія. Цей термін грецького походження: „диплома” (гр. *diploma*) — здвоєні дощечки з нанесеними на них письменами, які видавалися посланцям замість нині діючих завірчих грамот, що підтверджують їхні повноваження. Дипломатичні функції офіційно виконувались представниками Римського сенату, яких він скеровував у провінції імперії або за кордон, надаючи їм певні письмові повноваження. Дипломатія, як особлива сфера суспільної діяльності та система державних інституцій, сформувалася у XV—XVIII ст., коли набула близьких до сучасної рис.

Дипломатія є специфічною сферою зовнішньополітичної діяльності держави, яка ґрунтується на застосуванні несилових засобів досягнення власних цілей у міжнародному середовищі. Тобто, **дипломатія** — це сукупність невійськових практичних заходів, прийомів і методів, що застосовуються з урахуванням конкретних умов і поставлених завдань. За визначенням Я. П'єтрарса, дипломатія — це „офіційна діяльність держави на зовнішній арені за допомогою постійних чи тимчасових інституцій, яка має на меті реалізацію принципів та основ зовнішньої політики через проведення переговорів і укладення міжнародних угод”. Дипломатія полягає у досягненні певних задовільних рішень через безпосереднє обговорення проблем між повноважними представниками держав та фіксуванні їх у міжнародних договорах. Визначення дипломатії, запропоноване відомим французьким юристом Ш. Дююї на початку 20-х років XX ст., на нашу думку, актуальне і сьогодні. Зокрема,

він підкреслює, що „дипломатія діє в межах міжнародного права, але вона може переступити через ці межі та розірвати їх. Вона чинить великий і часто вирішальний вплив на формування, розвиток, прогрес та регрес, на здійснення і порушення міжнародного права. Дипломатія чинить вплив радше політичний, ніж юридичний, оскільки покликана регулювати передусім політичні питання”.

Резюмуючи різні точки зору з приводу визначення дипломатії, можна визначити її як науку міжнародних відносин і мистецтво ведення переговорів керівниками держав і урядів та спеціальними органами зовнішніх відносин (міністерствами закордонних справ, дипломатичними представництвами), участь дипломатів у визначенні курсу зовнішньої політики країни та її втіленні у життя мирними засобами. Головна мета дипломатії — захист інтересів держави та її громадян.

Зміст і функції дипломатії. Дипломатія, як система зовнішніх державних інституцій, пов'язана з виконанням трьох найважливіших функцій — інформаційної, переговорної та договірної:

1. Інформаційна функція дипломатичних інституцій полягає у постійному забезпеченні уряду своєї держави відомостями про стан справ у державі перебування, позицію і наміри її уряду, характер та особливості будь-яких процесів, що прямо стосуються чи можуть стосуватися окремої держави.
2. Проведення переговорів та досягнення за їхніми результатами угод традиційно розуміють як найважливішу функцію дипломатії. Дипломатична діяльність завжди спрямована на досягнення цілей зовнішньої політики через переконання протилежної у переговорах сторони у правильності рішення, яке пропонується, виходячи з інтересів сторони-ініціатора.
3. Процес утворення норм міжнародного права шляхом договору, незалежно від того, які питання цей договір закріплює, є, по суті, результатом дипломатичного процесу.

До найбільш поширених дипломатичних методів відносять: офіційні візити та переговори на високому та найвищому рівнях, конгреси, конференції, наради та зустрічі, консультації та обмін думками, підготовка та укладення двосторонніх і багатосторонніх договорів та інших дипломатичних документів, участь у роботі міжнародних та міжурядових організацій та їхніх органів, дипломатичне листування, публікації документів тощо, періодичні бесіди державних діячів під час прийомів у посольствах і місіях.

Форми дипломатичної діяльності: спеціальні місії, постійні представництва, конференції, міжнародні організації. Для реалізації своїх найважливіших функцій, тобто проведення переговорів та укладення угод, дипломатія використовує низку прийомів та засобів, які комплексно виявляються в її формах. Розрізняють чотири форми дипломатичної діяльності: спеціальні місії, постійні представництва, міжнародні конференції та міжнародні організації:

1. Спеціальні місії — найдавніша серед усіх форм дипломатичної діяльності, що тисячоліттями була єдиним способом здійснення дипломатичних відносин між державами. Спеціальні місії є короткотривалими, ситуаційними виїздами дипломатичних працівників (або уповноважених осіб) до тієї чи іншої країни (чи групи країн) з метою вирішення тих чи інших проблем, які становлять спільний інтерес. Водночас спеціальні місії застосовуються навіть за відсутності офіційних дипломатичних відносин між державами.
2. Постійні представництва є основою сучасних двосторонніх міждержавних відносин, оскільки дають змогу підтримувати регулярні стосунки та співпрацювати щодо вирішення досить широкого кола питань. Постійні представництва як форма

дипломатичної діяльності являють собою сталу репрезентацію, яка підтримує стосунки між урядами своєї країни та країни перебування на регулярній основі. У XX ст. постійні дипломатичні представництва виникли також і при міжнародних організаціях (наприклад, при ООН).

3. Міжнародні конференції — це збори (інколи періодичні) представників зацікавлених сторін, що проводяться з метою вирішення певних проблем, які становлять спільний інтерес представлених на них сторін, чи координації зовнішньополітичних акцій для їхньої реалізації. Скликання міжнародної конференції започатковується пропозицією держави-ініціатора (чи групи держав) щодо потреби такої конференції, її місця та проекту питань для обговорення.

4. Міжнародні організації відіграють дуже важливу роль у багатосторонніх та колективних відносинах між державами з початку XX ст. Першою з таких організацій, що виконувала функції (серед усіх інших) багатостороннього представництва інтересів держав та форуму для обговорення проблем, класично вважають Лігу Націй.

Держави широко використовують ці форми дипломатичної діяльності у сучасних міжнародних відносинах залежно від конкретної ситуації та необхідності вирішення тих чи інших проблем або суперечностей між ними. Форми дипломатичної діяльності доповнюють одна одну, оскільки їх застосовують переважно паралельно, намагаючись посилити ефект у сфері зовнішньої політики.